

ПОЕМА ІГОРЯ МУРАТОВА «СПОВІДЬ СОЛДАТА»: ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Стаття присвячена розгляду воєнної поеми «Сповідь солдата» Ігоря Муратова. Здійснюється аналіз твору, визначається проблема історичної пам'яті у творі митця, формується Муратівська модель війни.

Ключові слова: історична пам'ять, модель війни, гуманізм.

Статья посвящена рассмотрению военной поэмы «Исповедь солдата» Игоря Муратова. Осуществляется анализ произведения, определяется проблема исторической памяти в произведении художника, формируется Муратовская модель войны.

Ключевые слова: историческая память, модель войны, гуманизм.

The article is devoted to the military poem «Confessions of a Soldier» by Igor Muratov. The analysis of the work is made, the problem of historical memory in the work of the artist is determined, the Muratov's model of war is formed.

Keywords: historical memory, the model of war, humanism.

У багатьох літературах світу воєнна тематика є важливим складником літературного процесу. О.М. Головій зазначає, що в українській літературі з ідеологічних причин про війну (громадянську, а особливо Другу світову) написано небагато, однак навіть серед невеликої кількості мистецьких творів виокремлюються кілька підходів до цієї теми, у першу чергу пов'язаних з особливістю української історичної пам'яті про недавні війни.

Ця пам'ять, за В. Гриневичем, «від початку була роздвоєною: офіційно-радянською та приховано-націоналістичною» [2; 2]. Тобто існували різні моделі пам'яті про війну, що знайшло відображення в літературі. В.Хархун вважає, що переконливо-показовими є три моделі війни, сформовані протягом 1941-1943 років – періоді оборонної війни Радянського Союзу. Це офіційна модель війни у воєнній драматургії О. Корнійчука, реабілітаційна – у «Похороні друга» П. Тичини, ревізійна – в «Україні в огні» О. Довженка [1; 49].

Особливе місце серед творів воєнної тематики посідає поезія. Із небагатьох українських митців, які писали про долю людини на тлі воєнних подій ще від часів громадянської був і поет Ігор Муратов.

Мета дослідження – визначити у чому полягає проблема історичної пам'яті у військовій поезії митця «Сповідь солдата», сформувані Муратівську модель війни. Але перед тим, як дослідити вищезазначене, принагідно нагадати, коли вперше Муратов звернувся до теми війни.

У роки війни багато українських письменників були учасниками воєнних дій (Андрій Малишко, Олесь Гончар, Григорій Тютюнник, Михайло Стельмах, Олег Ольжич, Олена Теліга, Дмитро Білоус, Платон Воронько, Ігор Муратов та ін.). 109 членів Спілки письменників України побували на фронті. Українські митці боролися з фашизмом не

тільки зброєю, а й силою свого таланту силою слова, яке згуртовувало людей, підносило бойовий дух бійців, зміцнювало єдність і дружбу народів, вселяло впевненість у перемозі [5; 43].

Патріотичні вірші, статті українських митців з'явилися на шпальтах газет уже 23 – 24 червня 1941 р. у газеті «Правда» було вміщено твір П. Тичини «Ми йдемо на бій», написаний українською мовою, по радіо читали «Клятву» М. Бажана, поезії М. Рильського, Л. Первомайського, П. Тичини.

Спілка письменників України, деякі редакції, видавництва були в Уфі. Тут з грудня 1941 р. під орудою І. Кочерги виходить щотижневик «Література і мистецтво» («Літературна Україна»), а з 1943 р. було відновлено часописи «Україна» (редактор Ю. Смолич) та «Перець» (Л Паламарчук). Ю. Яновський редагує в Уфі журнал «Українська література» («Вітчизна»), на сторінках якого була опублікована в той період більшість творів українських письменників, написаних під час війни. Було надруковано дві книги альманаху «Україна в огні» та одна книга під назвою «Україна визволяється». Досить оперативно виходили невеликі книжечки «Фронт і тил». Видавнича діяльність не обмежувалася лише новинками: великими тиражами виходили твори українських класиків зокрема Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки.

У творах про війну звучали заклики розгромити фашистів, визволити рідну землю від окупантів, об'єднати радянський народ як міцну силу.

Йдучи в ногу із часом, поет видає збірку «Двадцятий полк». Вона побачила світ у першій половині 1941 року, коли за плечима у митця була білофінська війна. Збірка відзначається образною конкретністю та ліричним теплом. Поет не просто фіксує перебіг воєнних подій, на першому місці – поетизація кращих, благородних рис людини-воїна, безмежно відданого своєму народові.

Ігор Михайлин у книзі «Літературна Харківщина. Поезія. Есеїстика. Портрети. Рецензії» зазначає: «Не можна сказати, що тема війни стала для І. Муратова центральною, але істотною вона все ж для нього була. У її висвітленні теж багато таємниць або, сказати м'якше, несподіванок» [7; 71].

З огляду на це, вважаємо за доцільне дослідити ці таємниці й визначити місце поеми «Сповідь солдата» в українській воєнній поезії.

Ігор Михайлин зауважує: «Таємниця перша заключалася в тому, що Ігор Муратов не спекулював на безпрограшній темі війни, яка для багатьох менш талановитих авторів стала перепусткою в літературу, допуском до великих гонорарів, літературних нагород, посад у Спілці письменників і в Радянській державі. Можна сказати, що І. Муратов мало писав про війну. Особливо в порівнянні з тим, яке місце вона посіла в його власному житті» [7; 72].

Занадто тяжкі переживання викликала війна, яку трохи старші за І. Муратова письменники проходили в редакціях газет, а він – у бойових порядках піхоти.

Занадто небезпечним було згадувати про свою долю полоненого, для того часу – це була тема на біографії [3; 11].

«Таємниця друга. Це поема Ігоря Муратова «Сповідь солдата», під якою стоїть підпис: «1945 – 1960. Шверін – Київ» [7; 73].

Ігор Михайлин зауважує, що 15 років – це дуже багато для написання такої невеликої за обсягом поеми. Також літературознавець не може зрозуміти, чому цей твір впер-

ше І. Муратов опублікував в 1961 році в книзі віршів «Битва за сонце». Стає незрозумілим, чому автор писав її між Шверіном і Києвом [7; 73].

«Чому за відправну точку Муратов вказує на місто в північній частині радянської окупаційної зони, а не Пенемюнде на острові Узедом, де був у полоні, чи Берлін, де працював головним редактором газети «За повернення на Батьківщину»? Чому за кінцеву точку вказаний не Харків, а Київ, де І. Муратов насправді ніколи не мешкав?» [7; 74].

Є відомості, що цю поему під назвою «Один у полі». Ігор Муратов вперше прочитав 1946 р. на своєму творчому вечорі, який проходив у СПУ під головуванням В. Сосюри. На самому вечорі твір було сприйнято прихильно, але потім пильна партійна критика надгонала поета, побачивши в його творі ідеологічну ущербність. Н. Білецька-Муратова пригадує: «У Харківській організації Спілки письменників відбувся дуже цікавий творчий звіт Муратова. Він читав поему «Прометей» до образу Прометея поет звертався неодноразово) та поему «Один у полі». Ці твори були частково написані в концтаборі. Він писав їх у своєму блоку – для конспірації поміж рядків народних пісень» [7; 75].

«Ще одна загадка», – зауважує І. Михайлин, – полягає у назві твору, яка є вказівкою на його жанр [7; 75]. «Сповідь» – це особливий тип автобіографічних мемуарів, у яких автор з особливою з особливою відвертістю викладає історію своїх духовних шукань, осянь, подорожі інтимного життя. Слово «солдат» у сучасній українській мові означає «рядовий військовослужбовець сухопутних військ», отже, рядовий піхоти. Жанру сповіді не знала язичницька література, він народився в християнстві і був пов'язаний з тематикою Бога й опанування віри, християнської моралі, яка вчить прощати кривдникам і любити ворогів. З цього погляду «Сповідь солдата» – прихований оксюморон, адже, люблячи ворога, війни не виграти. З другого боку, яка ж може бути сповідь у солдата, коли він – зняряддя в руках командування, він не приймає свої рішення, а виконує чужі. Іншими словами, він позбавлений свободи, вибору, які є підставою для вільного вчинку, а отже, і сповіді про нього. *«Нас ворог тиснув від кордону, / І коло Кобрина три дні, / Неначе в гарячковім сні, / Ми це тримали оборону. / Під бомбами нас сон хилив, / Та од світанку до світанку / Тримались дві останні ланки. / Танкісти змучені без танків / І льотчики без літаків. / Було нас зовсім мало: жменя, / А в небі «юнкерси» гудуть; / Довкола нас і там, і тут. / Герої мертві, безіменні: / А десь чужих гармат громи, / А в вічі – дим зловісних зарищ... / Що я скажу тобі, товаришу? / І Був бій – його програли ми»* [7; 76].

Можливо й ці всі міркування загальмували рух поеми до читача. Написана вона енергійним чотиристопним ямбом, читається на одному подихові, як річ цілісна, емоційно вибухова. Тому важко повірити, що її можна було писати п'ятнадцять років. Найімовірніше припустити, що вона була написана в 1945 р., але автор вагався п'ятнадцять років з її публікацією. Сюжет поеми – автобіографічний, головний герой розповідає про програні бій, полон, вивезення в німецький концтабір, тяжкі будні в'язня, очікування визволення, тобто про все те, що складало зміст життя самого письменника під час війни. І разом з тим його ліричний герой – не копія автора, а можливість говорити від імені свого часу й простору [7; 78].

В основі поеми сконструйований епізод зустрічі двох друзів дитинства, які зійшлися після бою «десь коло Штеттїна», тобто в Німеччині, незадовго до кінця війни. У землянці вони «гріють руки при вогні і розмовляють. Проте розмова ця умовна. У поемі

звучить лише голос Я, ліричного героя. Ти власним голосом (прямою мовою) не представлений. Про нього лише сказано: *«Ти бачив смерть під Сталінградом, / Ти переміг біду і страх, / І по лісах та болотах / Свою гвардійську батарею / Ти вивів на берлінський шлях...»* Але образ слухача потрібен швидше ліричному героєві для дистанціювання від нього, для того, щоб протиставити його долі – своєю: *«Але із мукою моєю / Не порівняєш ти свою...»* [7; 80].

Прийом зіставлення, порівняння проходить далі через усю поему, головний її мотив – жах самотності, який переживає солдат, залишившись на окупованій території, в тилу ворожих військ, без своєї частини, без товаришів по зброї: *«Я був завжди бійцем старанним: / В поході зневажав біду / І в битві страх умів здолати, / Щоб точно виконати наказ! / ...Але тоді, в той грізний час, / В ту ніч червеву мимоволі, / Повір мені, я все забув, / І я вжахнувся, бо збазнув, / Що я один. Один у полі»* [7; 81]. Ці слова «Один у полі» були первісною назвою поеми, але потім автор дав їй ту, що лишилася назавжди.

Мотив нестерпного жаху від самотності раз у раз зринає в монолозі ліричного героя. Війна – це небезпека й смерть, загинути на ній не дивина, але одна справа – загинути на очах у побратимів, які згадають твій подвиг учорашній; і зовсім інша справа – загинути на самоті, від голоду й холоду; загинути тоді, коли ти ще повен сил і бажання служити вітчизні. Тому на нав'язливу ідею перетворюється бажання воювати: *«На берез виплеснутий виром, / Жадав я бурі: все одно – / Простим бійцем чи командиром, / На крилах в небо, чи на дно / В човні підводнім, чи в траншею / Стрілком, у поросі й грязі, / Аби із ротою своєю / Іти і падать. Як усі»* [7; 82].

Непотамована жага боротися з ворогом приводить до того, що ліричний герой самотійно виходить на боротьбу, уночі залишаючи селянську хату на хуторі, де місцеві селяни дали йому притулок: *«А поночі, як тьм, / Зникав із хати. Розумів я, / Віплата – все, що в серці є. / У сто фашистів оцінив я / Життя скалічене своє»* [7; 83]. Німці влаштовують облаву на сміливця, цього разу йому вдалося втекти; але стало ясно: так далі тривати не може. Господар дому вказав йому шлях до партизанів, у загін Лободи, але дійти солдатів не пощастило, по дорозі його схопили. Так він опинився в концтаборі.

«Сповідь солдата» вражає й сьогодні своїм гуманізмом. Це суперечило головній настанові радянської ідеології, у якій культивувалася ненависть до класових ворогів, під якими розумівся увесь світ, що перебував за «залізною завісою». Але поема І. Муратова про виживання людини в нелюдських умовах війни, фронту, полону, була спрямована на інше – на утвердження гуманітарної сутності все тієї ж людини, підтвердження її загальнолюдської величч. Ось у концтаборі в юрбі німців ліричний герой побачив жінку, яка співчувала полоненим. Він відділив її від сонмища фашистів, відчув свою спорідненість з нею. Цей епізод найкраще характеризує не ворогів, а ліричного героя. Війна з її жорсткостями не поглинула в ньому людину, не засліпила жагою помсти. Він зумів побачити серед німців людину, яка ототожнює себе з в'язнями, а не з їхніми катами. А це могла побачити тільки особа з розвинутим почуттям людської гідності, культури, духовності: *«Три дні звантажуєм з вагонів сірку. / На тілі рани. В роті гірку. / Мов на повільному вогні / Згоряєм в газі невидимо. / А що, як зробимось слітими? / Тоді у балку нас, на дно, / Де вапна з'їла вже давно / Незрячих з тисячу... Не буду / Всього казати, друже мій. / Скажу одне: що я ж:ивий – / Півчуда. А найбільше чудо. / Що з тих катівень вийшли ми, /*

Ті, котрі вижили, – людьми; / Що сили в нас і волі стало / Не брать на душу зайвий гріх. / Що наша ненависть не спала / Безумством месників сліпих [7; 84].

Ігор Михайлин зауважує: «Особливість поеми «Сповідь солдата» полягає в злитості в монолозі ліричного героя оповідних і сповідальних (оціночних) частин. Ліричний герой, постійно апелюючи до співрозмовника, дозволяє разом з тим авторові постійно апелювати до свого читача. І тоді, коли герой звертається до реального в поемі слухача «товаришу», «друзе», то з тими ж словами й автор одночасно звертається до уявного свого читача» [7; 85]. Ліричні відступи, таким чином, розчиняються в сюжетній оповіді, а сама сюжетна оповідь набуває статусу ліричного повіствування. Наприклад, розповідь про німкеню – що це сюжетний епізод чи ліричний відступ? Це і перше, і друге одночасно. І це могло статися лише під чарівним пером митця.

Головна ідея поеми «Сповідь солдата» полягала в своєрідному витлумаченні перемоги. За І. Муратовим це була не стільки перемога зброї, скільки перемога Людини. Для поета найбільшою катастрофою була б втрата людиною її гуманітарної сутності, перетворення на машину помсти ворогові. Він не дарма вводить у поему християнське (і чуже радянській ідеології) поняття гріха. І під гріхом розуміє «ненависть безумства месників сліпих». З християнської свідомості взяте й поняття чуда. Під ним автор розуміє торжество торжество людяного в людині [5; 43].

У кінцівці поеми герой знову повернувся до теми самотності. Заговорившись біля вогню з товаришем, він незчужся, як почався новий бій, артилерійська підготовка, це значить: «хвилин за сорок нам в атаку»; герой радісно чекає, коли підніметься із своєю ротою, бо навколо – гуркіт наших танків, а «в небі наші самолёти». Герой письменника позбувся жаху самотності («Не смерті страшно – страшно страху»); відчув, «як гарно быть не одному!» [4; 17].

Підбиваючи підсумки, слід наголосити на тому, що поема «Сповідь солдата» не має собі аналогій в українській війсьній поезії, а в прозі вона може бути порівняна за гуманістичним змістом хіба що з романом Олеса Гончара «Людина і зброя» (1960). Поклавши в основу автобіографічні події, І. Муратов перетворив свого ліричного героя на речника визначних філософських загальнолюдських істин, високої моральної позиції, зумів уникнути політичної кон'юнктури і спекуляцій на темі війни, які ще довго мали місце в літературі.

Оскільки особиста пам'ять необхідна умова існування історичної, то одним із суттєвих чинників історичної пам'яті поетичного світу Муратова стали спогади про Велику Вітчизняну війну. У поемах війна є суб'єктом і об'єктом творчого процесу, сплавом поетичної думки і почуття. Мотив молодості, «вбитої на війні й у полоні» звучить у поемі Муратова «Сповідь солдата». Враження, що залишилось у пам'яті поета, від жорстокості, насилля та руйнівної сили війни, у творі автора перетворилося у своєрідну «візуально-емоційну картину екзистенціального жаху доби» [3; 4]. Напружена і метафорично насичена поема порушує чимало складних морально-етичних проблем.

Ми зробили спробу довести, що в поетичній концепції Муратова історична пам'ять – багатогранна форма існування культурної реальності та становлення людського життя в його глибокій спадковості. Невпинний рух часу в поемі митця осмислюється через неперервний діалектичний перехід минулого в сучасне і майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хархун В. Концепти тоталітарної онтології (на матеріалі драматургії Олександра Корнійчука) [Текст] / В. Хархун // Слово і час. – 2007. – № 12. – С. 48-59.
2. Гриневич В. Міг війни та війна мігів / В. Гриневич // Критика. – 2005. – Ч. 5 (91). – С. 2-8.
3. Гудков Л. «Пам'ять» про війну та масова ідентичність росіян / Л. Гудков // Там же. Критика. – 2005. – Ч. 5 (91). – С. 11-15.
4. Дончик В. Любов і біль / В. Дончик // Тютюнник Г.М. Облога: вибрані твори / Г.М. Тютюнник; упоряд. В. Дончика. – [2-е вид., доповн.]. – К.: Пульсари, 2004. – С. 5-23.
5. Захарчук І. Досвід війни у художній свідомості шістдесятників / І. Захарчук // Дивослово. – 2007. – № 6. – С. 42-48.
6. Захарчук І. Друга світова війна: досвід історії – досвід літератури / І. Захарчук // Слово і час. – 2007. – № 6. – С. 15-24.
7. Михайлин І. Літературна Харківщина. Поезія. Есеїстика. Портрети. Рецензії / І. Михайлин. – Х.: Майдан, 2007. – С. 71 -136.

УДК 821.161.2 – 14 (Білоцерківець)

*Ачкан Л.С.
(Бердянськ, Україна)*

ХУДОЖНЄ ТРАНСФОРМУВАННЯ АРХЕТИПУ ЗЕМЛІ У ТВОРЧОСТІ Н. БІЛОЦЕРКІВЕЦЬ

У статті досліджено архетип як багатоаспектне явище, окреслено джерела та розвиток цього поняття. Розглянуто архетип землі у ліриці Н. Білоцерківця у проблемних площинах землісмерті, земліжиття, землівійни, землірунту, землікраїни. Виявлено специфіку інтерпретації архетипу землі. Акцентовано особливості творчої манери поетеси.

Ключові слова: архетип, лірика, метафора, персоніфікація, символ, метонімія, філософічність.

В статье исследован архетип как многоаспектное явление, обозначены источники и развитие этого понятия. Рассмотрен архетип земли в лирике Н. Белоцерковец в проблемных плоскостях: землिसмерти, землжизни, земливойны, землипочвы, землистраны. Выявлена специфика творческой интерпретации архетипа земли. Акцентируется внимание на особенностях творческой манеры поэтессы.

Ключевые слова: архетип, лирика, метафора, персонификация, символ, метонимия, философичность.